

Andrzej Gil

*Katedra Studiów Wschodnich, Instytut Nauk Politycznych
i Spraw Międzynarodowych, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II*

**Z DZIEJÓW POLITYKI WSCHODNIEJ WATYKANU.
BENEDYKT XV A KOŚCIOŁY KATOLICKIE
TRADYCJI NIEŁACIŃSKIEJ**

Pontyfikat Benedykta XV przypadł na bardzo złożony i trudny okres w dziejach nie tylko całej Europy, ale i innych kontynentów – objął pierwszą wojnę światową, obie rewolucje rosyjskie i rozpad dotychczasowego układu politycznego, społecznego i ekonomicznego, powiązane go strukturalnie jeszcze z decyzjami podjętymi na kongresie wiedeńskim w 1815 r. Wielkie przeobrażenia dokonały się w sferze idei, a co za tym idzie, i w świadomości społecznej szerokich mas, niekiedy o globalnym zakresie. Religijność wielu, nawet dotychczas konserwatywnych, społeczności została poddana próbie w związku z fundamentalnymi zmianami ustrojowymi, zwłaszcza na kontynencie europejskim. Upadły, wydawałoby się niezniszczalne, mocarstwa – kajzerowskie Niemcy, naddunajska monarchia Habsburgów czy carska Rosja. Imperium osmańskie zostało praktycznie unicestwione, a na jego gruzach powstała świecka republika turecka. Nastąpiły ogromne przemiany na Bliskim i Środkowym Wschodzie Azji, gdzie pierwszoplanową rolę zaczęły odgrywać Anglia i Francja. Radykalizowały się ruchy narodowe na subkontynencie indyjskim. Jednakże najbardziej znaczące były procesy zachodzące w państwach, w których zwyciężyły ruchy i ideologie skrajnie lewicowe – w Związku Radzieckim, Mongolii czy

Meksyku, które przyjęły ostry antyreligijny kurs, posuwając się aż do likwidacji wszelkich związków konfesyjnych i struktur wyznaniowych.

Szczególno znaczenia w optyce Watykanu za pontyfikatu Benedykta XV nabrały wschodnie Kościoły katolickie, zwłaszcza z Europy Środkowo-Wschodniej, ale – w pewnej mierze – również te z Bliskiego Wschodu i portugalskiego władztwa w Indiach. Były to wspólnoty osadzone w różnych tradycjach i mające zróżnicowaną spuściznę kulturową, różną też rolę miały odgrywać w polityce Watykanu. Najbardziej znaczące miejsce w aktywności papieża Benedykta XV przypadło – jak się wydaje – Kościołowi greckokatolickiemu w Galicji, pod przewodem metropolity lwowskiego Andrzeja Szeptyckiego. Stał się on swego rodzaju pomostem między katolicyzmem a rosyjskim prawosławiem. Rola ta wynikała – z jednej strony – ze starań samego Szeptyckiego, z drugiej zaś z pewnych, funkcjonujących jeszcze od czasów misji o. Antonia Possevina w końcu XVI w., a podsycanych przez niektóre wpływowe środowiska watykańskie, złudzeń, jakie żywił Benedykt XV wobec idei unii z odradzającą się z petersburskiej „niewoli synodalnej” Cerkwią. Stąd akceptacja wieloletniej prounijnej działalności lwowskiego władcy wśród elity rosyjskiej, owocującej powstaniem Rosyjskiego Kościoła Greckokatolickiego na czele z egzarchą Leonidem Fiodorowem.

Przejęcie władzy w Rosji przez Rząd Tymczasowy po upadku caratu zmieniło w zasadniczy sposób także sytuację religijną w tym państwie. Formalnie Cerkiew prawosławna zachowała status Kościoła państwowego, dokonała jednakże bardzo głębokich reform i zmuszona była szukać swego miejsca w nowym porządku prawno-ustrojowym republiki. Sobór Cerkwi rosyjskiej, zapoczątkowany 15/28 sierpnia 1917 r., reaktywował patriarchat moskiewski i obrał nowego patriarchę (5/18 listopada), którym został dotychczasowy metropolita moskiewski i kołomiński Tichon (Bielawin)¹. W międzyczasie władzę w Rosji objęli bolszewicy, wobec których nowy patriarcha przyjął początkowo jednoznaczną postawę negującą jakiejkolwiek możliwości porozumienia i współpracy. Wraz z narastaniem prześladowań przełożony rosyjskiej Cerkwi stał się bardziej spolegliwy wobec nowej wła-

¹ С. Фирсов, *Русская Церковь накануне перемен (конец 1890-х – 1918 гг.)*, Москва 2002, s. 485–565; idem, *Церковь в Империи. Очерки из церковной истории эпохи Императора Николая II*, Санкт-Петербург 2007, s. 405–432.

dzy, szukając dla swej wspólnoty miejsca w ateistycznym państwie. Zmarł 7/20 kwietnia 1925 r. w Moskwie². Cerkiew prawosławna w ZSRR na kilkanaście lat utraciła swego formalnego zwierzchnika. Dopiero Stalin, w zupełnie zmienionych okolicznościach wielkiej wojny ojczyźnianej, pozwolił na wybór nowego patriarchy (8 września 1943 r.) – został nim dotychczasowy metropolita moskiewski i kołomiński Sergiusz (Stragorodski)³.

Zniesienie władzy carskiej to także otwarcie nowego rozdziału w dziejach Kościoła katolickiego w Rosji. Zmiany zapowiedział *Закон об изменении действующих узаконений по делам Римско-католической Церкви в России* z 26 lipca / 7 sierpnia 1917 r. Znosił on praktycznie wszystkie dotychczasowe ograniczenia w każdej dziedzinie: budownictwa i remontów świątyń, kształcenia kapłanów, struktury terytorialnej, kontaktów ze Stolicą Apostolską i szeregu innych⁴. W kilka tygodni później (2/14 września) rząd wydał dekret, na mocy którego przyznano Kościołowi katolickiemu takie same prawa, jakimi dotychczas cieszyła się Cerkiew prawosławna. Korzystając z tego, papież Benedykt XV reaktywował dwie diecezje: mińską i kamieniecko-podolską⁵. Kościół katolicki w Rosji miał wyraźnie polską twarz. Już po traktacie ryskim (18 marca 1921 r.) szacowano, że w Związku Radzieckim 80% wiernych i 60% duchowieństwa Kościoła katolickiego to Polacy.

² М. Вострышев, *Патриарх Тихон*, Москва 2004, s. 75–290; В. М. Лавров, В.В. Лобанов, И. В. Лобанова, А. В. Мазырин, *Иерархия Русской Православной Церкви, патриаршество и государство в революционную эпоху*, Москва 2008, s. 103–157.

³ Протоиерей Владыслав Цыпин, *История Русской Православной Церкви. Синодальный и новейший периоды (1700–2005)*, Москва 2010, s. 360–461; С. Фирсов, *Время в судьбе. Святейший патриарх московский и всея Руси Сергей (Страгородский). О генезисе „сергианства” в русской церковной традиции XX века*, Санкт-Петербург 2005, s. 200–208.

⁴ *Католическая Церковь накануне революции 1917 года. Сборник документов, составитель и ответственный редактор М. Радван*, Люблин 2003, nr 22, s. 624–633; ks. M. Radwan, *Cerkiew prawosławna i Kościół katolicki w Rosji w przededniu rewolucji 1917 roku*, [w:] *Chrześcijaństwo w dialogu kultur na ziemiach Rzeczypospolitej. Materiały Międzynarodowego Kongresu, Lublin, 24–26 września 2002 r.*, Lublin 2003, s. 392–402.

⁵ R. Dzwonkowski SAC, *Kościół katolicki w ZSSR 1917–1939. Zarys historii*, Lublin 1997, s. 40; Ю. Е. Карлов, *Советская власть и Ватикан в 1917–1924 гг.*, [w:] *Россия и Ватикан в конце XIX – первой трети XX века. Материалы коллоквиума, состоявшегося в Москве 23–24 июня 1998 года*, под редакцией Е.С. Токаревой и А.В. Юдина, Санкт-Петербург 2003, s. 158–159.

Wprowadzenie rządów bolszewickich stało się początkiem końca także dla wspólnoty Kościoła. Stosunek bolszewików do katolicyzmu i wszelkich innych religii wynikał zarówno ze względów ideologicznych, jak i z politycznego pragmatyzmu, miał on jednak jeden cel – stworzenie społeczeństwa bezreligijnego, motywowanego do działania ideami komunizmu i teoretycznie dążącego do zapewnienia człowiekowi jak najbardziej sprzyjających warunków już w ziemskiej rzeczywistości. Państwo bolszewickie miało być zatem organizacją świadomych swego wyboru ateistów, a walka z religią stanowiła jeden z jego fundamentów ustrojowych⁶.

Początkiem realizacji tych idei były zmiany w ustawodawstwie, uderzające najpierw w podstawy materialne wszystkich związków wyznaniowych. Dekret *О земле*, przyjęty przez Drugi Zjazd Rad w nocy z 25 na 26 października 1917 r., powodował, że – obok innych konfesji – Kościół katolicki utracił tysiące hektarów użytkowanej przez parafie ziemi ornej i innych użytków rolnych. Kolejny dekret, *Об отделении Церкви от государства и школы от Церкви*, wydany w dniu 23 stycznia 1918 r. przez Radę Komisarzy Ludowych, skierowany był już konkretnie przeciw organizacjom i związkom religijnym i głosił ich oddzielenie od państwa oraz od szkoły. Formalnie dekret ten rozerwał dotychczasowe, bardzo ścisłe związki państwa i Cerkwi prawosławnej, ale w praktyce odnosił się do wszystkich Kościołów i organizacji wyznaniowych⁷. Wprowadzone w ten sposób prawo stało się fundamentem dalszej bolszewickiej polityki wyznaniowej praktycznie do końca istnienia Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich. Teoretycznie nie różniło się ono od rozwiązań ustrojowych przyjmowanych w wielu państwach świata, w praktyce jednak – wraz z upływem czasu – stawało się nie tylko narzędziem do zwalczania wszelkich religii, ale i środkiem do szerzenia urzędowego ateizmu. Państwo nie pozostawało więc obojętne religijnie, ale opowiadało się za konkretnym światopoglądem, wykluczającym – i czynnie

⁶ D.J. Dunn, *The Catholic Church and the Soviet Government, 1939–1949*, New York 1977, s. 17–30; O. Лиценбергер, *Римско-католическая Церковь в России. История и правовое положение*, Саратов 2001, s. 184–185; R. Dzwonkowski SAC, *Kościół katolicki...*, s. 59–63. Podstawy ustrojowe państwa sowieckiego omawia praca: F. Ancewicz, *Stalinowska koncepcja państwa na tle ewolucji ustrojowej Związku Socjalistycznych Republik Sowietkich*, Lublin 2001.

⁷ *Католическая Церковь...*, s. 659–661, nr 25.

zwalczającym – wszystko to, co nie jest materialistyczne, w tym także, oczywiście, instytucje religijne oraz tworzących je wiernych.

Z perspektywy Watykanu najbardziej obiecujący w zakresie ewentualnej pracy misyjnej na obszarach dawnego imperium Romanów był okres sprawowania władzy przez Rząd Tymczasowy. Nieprzypadkowo papież Benedykt XV wkrótce po obaleniu caratu zmienił status dawnej Kongregacji Rozkrzewiania Wiary dla Obrządków Wschodnich, będącej częścią Kongregacji Rozkrzewiania Wiary, obdarzając ją samodzielnością i przemianowując ją na Kongregację dla Kościoła Wschodniego (1 maja 1917 r.). Na czele tego urzędu stanął kardynał Niccolò Marini⁸. Stosunkowo duża tolerancja wyznaniowa nowego, republikańskiego rządu zdawała się obiecywać wiele, zwłaszcza że już wcześniej przedstawiciele rosyjskiej inteligencji prawosławnej byli zainteresowani Kościołem katolickim, a nawet dokonywali doń konwersji⁹.

Ogromną rolę, zarówno w krzewieniu myśli o rozwoju katolicyzmu, jak i w konkretnych działaniach ukierunkowanych na rozwój wspólnot tego Kościoła wśród Rosjan, odegrał metropolita lwowski Andrzej Szeptycki. Ten wybitny hierarcha galicyjski, przedstawiciel dwóch tradycji katolickich – łacińskiej i greckiej, skłonny był raczej do budowania w Rosji katolicyzmu opartej na wzorcach wschodnich, mających swe korzenie bardziej w obrzędowości i duchowości Bizancjum niż Rzymu. Szeptycki nawiązywał tu zarówno do współczesnej mu refleksji teologiczno-historycznej, jak i do pewnej spuścizny dziejowej, jako że na ziemiach białoruskich i ukraińskich imperium carskiego dominowała do końca XVIII w. Cerkiew unicka¹⁰. Lwowski władca zapomniał jednak, że wspólnota ta – która przyjęła łączność ze Stolicą Apostolską w trakcie trudnego, ale owocnego procesu w latach dziewięćdziesiątych XVI w., czego widzialnym wyrazem był synod zjednoczeniowy w Brześciu 8/18 października 1596 r. – pozostawała nierozwalnie związana z państwem, w którym funkcjonowała, czyli z polsko-li-

⁸ Z. Zieliński, *Papiestwo i papieże dwóch ostatnich wieków*, Poznań 2007, s. 313.

⁹ Св.С. Голованов, *История распространения католичества среди русской эмиграции в 1917–1991 гг.*, Омск 2006.

¹⁰ О.І. Гриньох, *Слуга Божий Андрей – благовісник єдності*, Мюнхен 1961; М. Вавжонек, *Екуменічна діяльність митрополита Андрія Шептицького в Україні та Росії*, Рим 2006, s. 125–192.

tewską Rzeczpospolitą. W początkach zaś XX w. katolicyzm wschodni był religią kilku milionów galicyjskich Rusinów, z wolna zdobywających świadomość ukraińską. Dla kilkudziesięciu milionów prawosławnych Słowian zamieszkujących imperium katolicyzm stał się synonimem obcości i wrogości. Rozumieli to doskonale hierarchowie łacińscy, którzy nawoływali do rozwoju struktur Kościoła unickiego, mającego wyraźne narodowe oblicza i dającego gwarancję stałości w oparciu o należących do niego wiernych. Dokonujący konwersji Rosjanie siłą rzeczy przyłączali się do istniejących już parafii katolickich obrządku zachodniego. Metropolita Szeptycki wytrwale dążył jednak do powstania Kościoła greckokatolickiego o wyraźnym rosyjskim obliczu. Jego struktury zaczęły powstawać już od 1907 r., ale napotykały opór tak ze strony władz państwowych i Cerkwi prawosławnej, jak i episkopatu łacińskiego, a zwłaszcza arcybiskupa mohylewskiego Wincentego Kluczyńskiego¹¹.

Działalność rosyjskich katolików obrządku wschodniego została ograniczona wraz z wybuchem pierwszej wojny światowej, ale odrodziła się po rewolucji lutowej. Znaczące wspólnoty (raczej ze względu na dużą rolę społeczną wiernych, wśród których trafiały się znane osobistości, niż na ich liczebność) powstały w Piotrogradzie i Moskwie. W maju 1917 r. powstał egzarchat rosyjski Kościoła greckokatolickiego na czele z egzarchą, ks. Leonidem Fiodorowem. Z perspektywy Watykanu wydawało się, że droga do rozwoju Kościoła katolickiego obu obrządków w Rosji jest szeroko otwarta¹², jednakże obalenie Rządu Tymczasowego i dojście do władzy bolszewików – jak wspomniano – zupełnie odmieniło stan rzeczy. Rozpoczęła się swoista gra między Watykanem a rodzącą się komunistyczną Rosją. Cele

¹¹ О. Юрій Аввакумов, *Тема Росії в діяльності та богословській думці „Святоюрського Велетня”*. Вступ до матеріалів збірника, Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії, кн. 1: Документи і матеріали, 1899–1917, упорядкували Ю. Аввакумов і О. Гайова, Львів 2004, s. xvi–xxxii; В.И. Петрушко, *О попытках создания Киевского патриархата украинскими униатами и раскольниками-автокефалистами в XX веке*, Москва 2008, s. 19–36.

¹² А. Венгер, *Рим и Москва 1900–1950*, перевод з французского Д.В. Вдасова, Москва 2000, s. 292–294; Л. Гентош, *Ватикан і виклики модерності. Східноєвропейська політика папи Бенедикта XV та українсько-польський конфлікт у Галичині (1914–1923 рр.)*, Львів 2006, s. 207–228; М. Mróz, *Z dziejów rosyjskiego katolicyzmu. Kościół greckokatolicki w Rosji w latach 1907–2007*, Toruń 2008, s. 181–186.

i perspektywy obu stron okazały się całkowicie rozbieżne, a ostateczną stawką stało się istnienie Kościoła w nowej rzeczywistości polityczno-społecznej, chociaż nikt w Watykanie nie zdawał sobie początkowo sprawy ze skali zagrożenia. Dyplomacja papieska chciała podążać utartymi szlakami, korzystając ze sprawdzonych gdzie indziej wzorców.

W związku z klęską głodu na Powołżu i w innych rejonach bolszewickiej Rosji latem 1921 r. pisarz Maksym Gorki, poeta Gerhart Hauptmann oraz podróżnik Fridtjof Nansen zaapelowali do społeczności światowej o pomoc. Dla Stolicy Apostolskiej udział w akcji charytatywnej na rzecz głodujących wiązał się nie tylko z aspektem humanitarnym, ale dawał też możliwość nawiązania roboczych kontaktów z władzą sowiecką, a przez to wypracowania – jak sądzono – platformy do porozumienia i uzyskania warunków do w miarę normalnego funkcjonowania Kościoła w bolszewickiej rzeczywistości. Powołana została do życia Papieska Misja Pomocy Głodującym w Rosji, kierowana przez amerykańskiego jezuitę Edmunda A. Walsh. Dla strony kościelnej Misja stanowiła niekiedy jedyny kanał podtrzymywania więzi z katolikami w Rosji sowieckiej, dla bolszewików natomiast stała się narzędziem sprzyjającym uznaniu przez Watykan Rosji sowieckiej *de iure*, co otwierało drogę do jej szerszego uznania międzynarodowego. Stałe naciski władz sowieckich, jakim podlegała Misja – w połączeniu z innymi niekorzystnymi zjawiskami, jak polityka rekwizycji i przeprowadzania sfingowanych procesów duchowieństwa – zmusiły Watykan do rewizji podejścia do stosunków z bolszewikami. Dodatkowo wewnętrzne tarcia w gronie bezpośrednich uczestników samej Misji w Rosji sprawiły, że ze stanowiska jej przewodniczącego w początku 1924 r. ustąpił o. Walsh, a jego funkcję przejął werbista, o. Edward Gehrman, dotychczasowy szef placówki Misji na Krymie. Organizacja ta zakończyła swoją działalność w połowie 1924 r.¹³

Papież Benedykt XV osobiście zaangażował się w akcję na rzecz tworzenia wspólnego frontu wobec problemu głodu w bolszewickiej Rosji¹⁴. Nie wziął jednakże pod uwagę natury komunizmu i jego realnych skutków, a zwłaszcza tego, że w bolszewickim państwie głód był zjawiskiem nie tylko

¹³ Дж. Петракки, *Папская миссия помощи России 1921–1923 гг.*, [w:] *Россия и Ватикан...*, s. 185–245; А. Венгер, *Рим и Москва...*, s. 126–169.

¹⁴ Z. Zieliński, *Papieżstwo i papieże...*, s. 331–332.

permanentnym, ale – z różnych względów – niekiedy sztucznie wywoływanym dla osiągnięcia konkretnych celów polityczno-społecznych. Inicjatywa papieska została wykorzystana przez bolszewików do propagandowej walki z Kościołem, a pod pozorem walki z głodem dokonali oni konfiskaty mienia praktycznie wszystkich związków wyznaniowych, chcąc zniszczyć ekonomiczne podstawy ich egzystencji¹⁵.

Benedykt XV popierał w czasie swojego pontyfikatu także działania metropolity Andrzeja Szeptyckiego mające na celu zasadnicze zmiany geopolityczne ziem dawnego pogranicza monarchii austro-węgierskiej i Imperium Rosyjskiego po pierwszej wojnie światowej. W obliczu konfliktu między odradzającym się państwem polskim a środowiskami dążącymi do budowy państwowości ukraińskiej na ziemiach uważanych przez obie nacje za swoje Szeptycki traktowany był przez grekokatolików galicyjskich jako ich przywódca narodowy. Za jego przyczyną Kościół katolicki obrządku wschodniego jednoznacznie opowiedział się po stronie Zachodnioukraińskiej Republiki Ludowej (ZURL).

Starcia militarno-polityczne znalazły swe odbicie w konflikcie wewnątrz katolickiej wspólnoty wyznaniowej funkcjonującej na ziemiach położonych na zachód od bolszewickiej Rosji. Watykan włączył się aktywnie w mediację pomiędzy stronami¹⁶. Wraz z umacnianiem się państwowości polskiej stanowisko papieża Benedykta XV wobec sytuacji religijnej w Galicji ewoluowało od dosyć stanowczego poparcia metropolity Szeptyckiego do uznania *status quo*, kiedy to na skutek wygranej wojny z ZURL, a także politycznych porozumień między Józefem Piłsudskim a Symonem Petlurą nastąpiło zdecydowane przesilenie i stopniowe uznanie faktu przynależności tego obszaru do Rzeczypospolitej (aż do decyzji Rady Ambasadorów z 15 marca 1923 r.). Nie bez wpływu na zmianę podejścia Watykanu do konfliktu międzyobrządkowego w Galicji był kryzys w rozwoju Kościoła grekokato-

¹⁵ О. Лиценбергер, *Римско-католическая Церковь в России...*, s. 221–238; В. Роод, *Рим и Москва. Отношения между Святым Престолом и Россией/Советским Союзом в период от Октябрьской революции 1917 г. до 1 декабря 1989 г.*, перевод с немецкого Ю. Авакумова, Львів–Nijmegen 1995, s. 19–79.

¹⁶ М. Mróz, *Misja Giovanniego Genocchiego w charakterze wizytatora apostolskiego dla Ukrainy w latach 1920–1921*, [w:] *Kościół katolicki na Wschodzie w warunkach totalitaryzmu i posttotalitaryzmu*, red. A. Gil, W. Bobryk, Siedlce–Lublin 2010, s. 17–39.

lickiego w Rosji. Mimo zapewnień ze strony metropolity Szeptyckiego nie rozwinął się on w sposób znaczący i pozostał marginalną wspólnotą religijną, nieakceptowaną przez Cerkiew prawosławną i prześladowaną przez komunistyczne państwo¹⁷.

Pontyfikat Benedykta XV to także czas zasadniczych przemian na Bliskim Wschodzie, gdzie istniały starożytne wspólnoty chrześcijańskie, z których część była w jedności ze Stolicą Apostolską¹⁸. Klęska imperium osmańskiego w pierwszej wojnie światowej okazała się początkiem jego rozpadu. Proces ten zakończony został traktatem w Lozannie, podpisanym przez nowo ustanowioną Republikę Turecką (24 lipca 1923 r.). Na mocy tego aktu Turcja utraciła m.in. obszary arabskie w Zachodniej Azji, które poddane zostały pod mandat Francji (Syria) i Wielkiej Brytanii (Irak i Palestyna)¹⁹. Tamtejsze Kościoły (m.in. syryjski, maronicki, chaldejski i melchicki) uzyskały stabilny status prawny, a nawet odgrywały pewną rolę polityczną, jak Maronici w Libanie. Sytuacja ta była po części pokłosiem papieskiej decyzji o utworzeniu wspomnianej Kongregacji dla Kościoła Wschodniego i mającego charakter naukowo-edukacyjny Instytutu Wschodniego, przygotowującego wykształcone kadry do pracy wśród katolików różnych tradycji wschodnich, także w regionie bliskowschodnim. Echa papieskiej aktywności dotarły także po pewnym czasie na subkontynent indyjski, gdzie od czasów starożytnych rozwijały się wspólnoty chrześcijańskie sięgające swymi korzeniami Bliskiego Wschodu (Syrii i Chaldei). W końcu lat dwudziestych XX w. w środowisku ortodoksyjnego Kościoła malankarskiego (region Kerała w południowo-zachodnich Indiach) rozwinął się ruch prounijny, którego liderem był biskup Geevarghese Mar Ivanios. We wrześniu 1930 r. przyjął on wraz z częścią wiernych swej diecezji jedność z Rzymem. W ten sposób

¹⁷ Л. Гентош, *Ватикан і виклики модерності...*, s. 305–384; Z. Zieliński, *Papiestwo i papież...*, s. 329.

¹⁸ P. Jenkins, *The Lost History of Christianity. The Thousand-Year Golden Age of the Church in the Middle East, Africa, and Asia – and How It Died*, New York 2008, s. 45–70.

¹⁹ A. Palmer, *The Decline and Fall of the Ottoman Empire*, New York 1992, s. 261–269; M. Kamrava, *The Modern Middle East. A Political History since the First World War*, Berkeley–Los Angeles–London 2005, s. 35–50; E.J. Zürcher, *The Young Turk Legacy and Nation Building. From the Ottoman Empire to Atatürk's Turkey*, London 2010, s. 231–235; E. Rogan, *The Fall of the Ottomans. The Great War in the Middle East*, New York 2015, s. 385–406.

powstał katolicki Kościół syro-malankarski (jako drugi tego wyznania w Indiach, obok Kościoła syro-malabarskiego)²⁰.

Na pontyfikat papieża Benedykta XV przypadło wiele wydarzeń o globalnym zasięgu i ogromnym znaczeniu dla całego świata – wielka wojna, narodziny realnego komunizmu, owocujące powstaniem pierwszego państwa o ustroju totalitarnym, bolszewickiej Rosji, czy rozwój ruchów autorytarnych prowadzących do brutalizacji i dehumanizacji życia publicznego. W obliczu tak negatywnych tendencji i procesów papież nie zapomniał o ważnej dla Kościoła powszechnego kwestii chrześcijańskich wspólnot tradycji wschodniej, doprowadzając do utworzenia dedykowanych im instytucji – Kongregacji dla Kościołów Wschodnich i Instytutu Wschodniego. Świadczy to o wadze, jaką rzymski pontyfik przywiązywał do zachowania tradycji i roli tych Kościołów w zmieniającym się w tak szybkim tempie świecie.

BIBLIOGRAFIA

- Ancewicz F., *Stalinowska koncepcja państwa na tle ewolucji ustrojowej Związku Socjalistycznych Republik Sowieckich*, Lublin 2001.
- Dunn D. J., *The Catholic Church and the Soviet Government, 1939–1949*, New York 1977.
- Dzwonkowski R. SAC, *Kościół katolicki w ZSSR 1917–1939. Zarys historii*, Lublin 1997.
- Jenkins P., *The Lost History of Christianity. The Thousand-Year Golden Age of the Church in the Middle East, Africa, and Asia – and How It Died*, New York 2008.
- Kamrava M., *The Modern Middle East. A Political History since the First World War*, Berkeley–Los Angeles–London 2005.
- Mróz M., *Misja Giovanniego Genocchio w charakterze wizytatora apostolskiego dla Ukrainy w latach 1920–1921*, [w:] *Kościół katolicki na Wschodzie w warunkach totalitaryzmu i posttotalitaryzmu*, red. A. Gil, W. Bobryk, Siedlce–Lublin 2010.
- Mróz M., *Z dziejów rosyjskiego katolicyzmu. Kościół greckokatolicki w Rosji w latach 1907–2007*, Toruń 2008.
- Nitkiewicz K. bp, *Katolickie Kościoły wschodnie. Kompendium prawa*, Sandomierz 2014.
- Palmer A., *The Decline and Fall of the Ottoman Empire*, New York 1992.
- Radwan M. ks., *Cerkiew prawosławna i Kościół katolicki w Rosji w przededniu rewolucji 1917 roku*, [w:] *Chrześcijaństwo w dialogu kultur na ziemiach Rzeczypospolitej. Materiały Międzynarodowego Kongresu, Lublin, 24–26 września 2002 r.*, Lublin 2003.
- Rogan E., *The Fall of the Ottomans. The Great War in the Middle East*, New York 2015.

²⁰ G. Wojciechowski, *Ustrój hierarchiczny katolickich Kościołów wschodnich. Wybrane zagadnienia*, Lublin 2011, s. 133; bp K. Nitkiewicz, *Katolickie Kościoły wschodnie. Kompendium prawa*, Sandomierz 2014, s. 103–106.

- Wojciechowski G., *Ustrój hierarchiczny katolickich Kościołów wschodnich. Wybrane zagadnienia*, Lublin 2011.
- Zieliński Z., *Papieżstwo i papieże dwóch ostatnich wieków*, Poznań 2007.
- Zürcher E.J., *The Young Turk Legacy and Nation Building. From the Ottoman Empire to Atatürk's Turkey*, London 2010.
- Аввакумов Ю.О., *Тема Росії в діяльності та богословській думці „Святоюрського Велетня”*. Вступ до матеріалів збірника, Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії, кн. 1: Документи і матеріали, 1899–1917, упорядкували Юрій Аввакумов і Оксана Гайова, Львів 2004.
- Вавжонек М., *Екуменічна діяльність митрополита Андрія Шептицького в Україні та Росії*, Рим 2006.
- Венгер А., *Рим и Москва 1900–1950*, перевод з французького Д.В. Вдасова, Москва 2000.
- Вострышев М., *Патриарх Тихон*, Москва 2004.
- Гентош Л., *Ватикан і виклики модерності. Східноєвропейська політика папи Бенедикта XV та українсько-польський конфлікт у Галичині (1914–1923 рр.)*, Львів 2006.
- Голованов С.Св., *История распространения католичества среди русской эмиграции в 1917–1991 гг.*, Омск 2006.
- Гриньох І.О., *Слуга Божий Андрей – благовісник єдності*, Мюнхен 1961.
- Карлов Ю.Е., *Советская власть и Ватикан в 1917–1924 гг.*, [w:] *Россия и Ватикан в конце XIX – первой трети XX века. Материалы коллоквиума, состоявшегося в Москве 23–24 июня 1998 года*, под редакцией Е.С. Токаревой и А.В. Юдина, Санкт-Петербург 2003.
- Католическая Церковь накануне революции 1917 года. Сборник документов, составитель и ответственный редактор М. Радван*, Люблин 2003.
- Лавров В.М., Лобанов В.В., Лобанова И.В., Мазырин А.В., *Иерархия Русской Православной Церкви, патриаршество и государство в революционную эпоху*, Москва 2008.
- Лиценбергер О., *Римско-католическая Церковь в России. История и правовое положение*, Саратов 2001.
- Петрачки Дж., *Папская миссия помощи России 1921–1923 гг.*, [w:] *Россия и Ватикан в конце XIX – первой трети XX века. Материалы коллоквиума, состоявшегося в Москве 23–24 июня 1998 года*, под редакцией Е.С. Токаревой и А.В. Юдина, Санкт-Петербург 2003.
- Петрушко В.И., *О попытках создания Киевского патриархата украинскими униатами и раскольниками-автокефалистами в XX веке*, Москва 2008.
- Роод В., *Рим и Москва. Отношения между Святым Престолом и Россией/Советским Союзом в период от Октябрьской революции 1917 г. до 1 декабря 1989 г.*, перевод с немецкого Юрия Авакумова, Львів–Nijmegen 1995.
- Фирсов С., *Время в судьбе. Святейший патриарх московский и всея Руси Сергий (Страгородский). О генезисе „сергианства” в русской церковной традиции XX века*, Санкт-Петербург 2005.
- Фирсов С., *Русская Церковь накануне перемен (конец 1890-х – 1918 гг.)*, Москва 2002.

Фирсов С., *Церковь в Империи. Очерки из церковной истории эпохи Императора Николая II*, Санкт-Петербург 2007.

Цыпин В. Протоиерей, *История Русской Православной Церкви. Синодальный и новейший периоды (1700–2005)*, Москва 2010.